

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№24

(19214)

2019 чылдың
март 5
вторник

Хүннүң үнөри — 07.12
Ажары — 18.12
Хүн дурту — 11.00

Садар өртээ хостуг 12+

У-нуң Тыва дыл болгаш литература кафедрасының 55 чылы

ТЫВА ДЫЛДЫҢ ТЫНЫН ТУТКАН ӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИ

1952 чылдың сентябрьда Кызылдың күрүнениң башкы институтун ажаңгаңганы-биле чергетир тыва дыл болгаш литература кафедрасының башкыларын эткээриниң эгези салдынган. Чылын Ленинградтың, амгы Петербургтуң Жданов ату-университетиниң Чөөн чүк ултединиң тыва салбырын бар Хунажыкович Оргу, Елиза-Барыкаевна Салзынмаа, Шулуу Чыргал-оолович Сат, Александр Барович Кунаа олар доозуп аны болгаш дээди өөредилге чеге тыва дылды башкылаарының ыг таваан салган. Үстүнде ады эртемденнер тыва дылды башкылаарына таарышкан өредилге программаларын болгаш аны бижиңг эгелзэн.

Чылдың төңчүзүндө 1964 чыл-ынга чедир орус дыл болгаш литература кафедрасына тыва филология ажилдап турган. Ол үеден тыва филология болгаш башкы ажилдарына программалар өредилге номнарын план ёзугаар эгелзэн.

Чылдың февраль 12-де РСФСР-ыдышкын яамызының, а 1964 чылдың февраль 28-те институттуң дугаалы-биле Кызылдың педагогика институтунга тыва болгаш литератураның кафедрасын аңгы кафедраның ажиттын-биле тыва дылга болгаш чогаалга методиктиг ажилдың болгаш тыва өөредилге черлеринге башкылаа-аа үе-чаданың эгези салдынган. Тыва дыл болгаш литература кафедрасының бир дугаар эргелекчи-Шулуу Сатты томуйлаан. Шулуу Чыргал-оолович кафедраны барык 20 чыл дургусунда удуртуп келген. Ооң кафедраны профессор, филология эртемнериниң доктору Доржу Сенгил-улар, доцент Кима Биче-ооловна Ол, филология эртемнериниң кан-лары, доцентилер Мира Бавуу-Сю-

Филология эртемнериниң доктору Мира Бавуу-Сюрюн.

рюн, Клара Доржу, Екатерина Чамзырын, Надежда Сувандии удуртуп турганнар.

20-ги чүс чылдың 70 чылдарында тыва дыл кафедрасының ажилын 6 кижиде удуртуп турган болза, эртем ажилына сундулуг анык кижилерни штатче хүлээп аңгелзэн. Амгы үеде тыва дыл кафедрасы дээди мергежилдиг кадрлар-биле 100 хуу хандыртынган.

1970 чылдардан эгелзэш, «орус дыл болгаш литература, тыва дыл болгаш литература» деп мергежилдиг калбак профильдиг доозукчуларны үндүрүп, республиканың школаларын башкы кадрлар-биле хандырып турган. А 1990 чылдардан эгелзэш, кафедра тыва дыл болгаш литература, төөгү мергежилдиг кадрларны белеткеп доостуруп турар.

Тыва дылдың, литератураның сайзыралына үлүг-хуузу кирип, идепкейлиг ажилдап чораан башкыларывыс Шулуу Чыргал-оолович Сат, Александр Чайбарович Кунаа, Доржу Сенгилевич Куулар, Кимаа Биче-ооловна Март-оол, Бичен Кыргысовна Ондар, Зоя Борандаевна Чадамба, Борис Исхакович Татаринцев, Оксана Васильевна Дамба, Чүргүй-оол Михайлович Доржу оларга мөгеер ужур-луг бис деп тыва филология болгаш ниити

дыл кафедрасының эргелекчизи Елена Куулар бодунуң илеткелинге демдеглээн.

«ЭНЕРЕЛДИГ БАШКЫЛАРЫМ»

«Сөөктү хемдээш, чилинге-даа чедер апаар, сөстү сөглээш, эчизин-даа көөр апаар» деп 40 ажыг чыл башкы стажтыг, Кызылдың башкы училищезиниң, Кызылдың күрүнениң педагогика институтунуң төөгү, филология факультетиниң доозукчузу, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга школаларына башкылап ажилдап чораан башкы, шүлүкчү Молдурга Салчак «Тыва дылым» деп шүлүүнде бижээн. Ол дугайында Национал школа хөгжүдөр институттуң методизи Лидия Ооржак Кызылда педагогика институтун дооскаш, тыва дыл, литература башкылап ажилдап чоруур башкылар дугайында илеткел кылып тура чугаалаан.

Өгбөлөрдөн салгап алган
Өшпес одум өгдө өнчүм
Дылы, чери, ие чокта

Тыным, чонум турар деп бө деп Екатерина Саая бижээн. Өгбөлөрдөн салгап алган өшпес от, тыва дылды салгалдарга суртаалдаар, ону хумагалап өөредир ажил тыва дыл башкыларының экинде кол чүктешки. Ол өшпес от дег чүктешкиде кандыг-кандыг аадаңнар чок дээрли. Аадаң бүрүзүнде амыдыралчы-даа, ажил-ишчи-даа сорулгалар. А орук бүрүзүнде балаттынмас ис болуп артып калган чедишкенин-даа, ат-алдар-даа бар.

Кара аныяндан шилип алганы мергежилдинге бердинген хөй чылдарда ажилдап чораан башкыларга ажилдап чораан чылдары, өөреникчилери чедишкенин, өшпес от ол-дур. Өнчүзү чүл дээрге кылып чораан ажил-ижиниң түңнелдери, азырап каан ада-иезинге чедирип чоруур дузазы, өг-бүлезинге ажит-төлүңгө арттырып бээр оттуг деткимчези дээрзин Екатерина Сааяның үстүндө дөрт одуруу бадыхап турар-дыр. Кызылда күрүнениң педагогика институтун дооскан башкыларының ниити саны 200 ажып турар. Амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада болгаш ам-даа иженип чоруур хүндүлүг (Улгынчызы 2-ги арында).

Хүннүң медээлери

ЧАА ХӨЙ-НИИТИ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ

Регионда мооң мурнунда олуруп чораан кижилерни амыдыралга ижитти-рери-биле республиканың «Феникс» хөй-ниити организациязын тургускан.

РФ-тиң Шүүгү яамызының Тывада эргелели организацияны албан ёзуу-биле бүрүткээн. ТР-ниң Баштыңының Администрациязының болгаш Чазак Аппаратының регионнуң айыыл чок чоруунуң департаментизи дагын катап кем-херек үүлгөдишкенин болдурбас дээш, ажилдар чорудар чаа органи-зацияга тайылбырлыг болгаш практиктиг дузаны көргүзөр. Организацияны тургу-зарына кеземче күүседир албанның хоо-чуннары Орлан Сайн, Март Ширин-оол, Танаа-Херел Куулар, Вячеслав Сарыглар болгаш өскөлөр-даа дузалашкан.

«Феникс» хөй-ниити организациязы хоругдалдан чаа хосталган кижилерге ачы-буянныг, социалдыг, мөзү-бүдүш кижизидилгелиг ажилдарны чорудар. Социал деткимчени эргелерин болгаш сонуургалдарын боттарының күш-шыдал болгаш угаан-медерели-биле ажыглап шыдавас кижилер алыр. Амыдыралга ижиттирер дээш бот-сайзырап, мөзү-бүдүш эде кижизидилгези база амы-дырал-хандырылга-биле холбашкан культура, чырыдышкын, күш-ажыл кижизидилгени эки тура үндезининге чорудар.

«Феникс» хөй-ниити организациязы дараазында адрессте: Кызыл хоорай, Ка-линин кудумчузу, 1Б, кабинет 303 («Под-держка» социал төпте).

ЧАА БАЖЫҢ НЕМЕШКЕН

Бустур четкен озал-ондактыг бажың-нардан хамаатыларны өскээр көжүрер программа-биле Кызылдың Московская кудумчузунда 120 дугаарлыг хөй каът чуртталга бажыңын тудуп ажыглалга кириген. Кызылдың мэри Карим Сагаан-оол ук бажыңның ажадышкынына кирип, чурттакчыларга чаа оран-саваны алганы-биле байыр чедирген.

Ук чуртталга бажыңын «Орион» КХН-нин тудугжулары тудуп ажыглалга кири-ген. Тудуг ажилдарына республика бюджетинден 21 сая 970 муң, федерал-дыг бюджеттен 25 сая 280 муң рубльди чарыгдаан.

МАРТ 8 ТАВАРЫШТЫР

Бүгү-делегейниң херээженнерниң эп-сеткил каттыштырылганының хүнүн таварыштыр март 6-да 11 шакта Кызылдың Н.Крупская аттыг библиотеказына «Амгы делегейде херээжен кижиниң ролю» деп темага «тегерик стол» болуп эртер. Ол-ла шакта Хөй адырлыг ачы-дуза төвүңгө сай-гарлыкчы ажилда ажилдап турарлар-биле сайгарлыкчы ажил-чорудулганы чаа-ла эгелеп чоруурларның аразына арга-дур-жулга солчулгасы болуп. А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинге 15 шакта «Романстарның романтиказы» деп концерт эгелээр. Орус культура төвүңгө 16 шакта уран чүүл коллективтериниң «Частың болгаш аас-кежиниң аялгалары» деп концерт биле В. Халипов аттыг күрүне филармониязына 19 шакта Тываның Саяннар аттыг ыры болгаш танцының на-ционал ансамблиниң солун концертинче көрүкчүлери чаалап турар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлөл
бижин-биле шаңнаарының дугайында

Албан хүлээлгезин үлөгөрлүг,
ак сеткилдиг күүседип турары
дээш

Айдан Валерьевич Лопсан-
ны – Тыва Республиканың Рос-
гвардия эргелелиниң мобилдиг
онза сорулгалыг отрядының
инженер-техниктиг бөлүүнүн

шагдаазы (чазылдырар чүүндөр
техники), полицияның улуг пра-
порциги.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызып хоорай.
2019 чылдың февраль 21,
№ 33.

ТЫВА ДЫЛДЫҢ ТЫНЫН ТУТКАН ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

башкыларга Аралтаң Иргитович
Борбак-оол, Савелий Кыргыс-
ович Сарыг, Сырга Назындаевна
Күдерек, Бакмаа Салчаковна
Маңнай, Чечекмаа Хертековна
Артаа, Светлана Хамнаараковна
Донгак, Жанна Молдургаевна
Салчак, Роза Кара-ооловна
Хертек, Светлана Чоодуевна
Шулуу-Маадыр ажилдап чораан
болгаш ам-даа ажилдап чоруур
школапарының коллективи чор-
гаарланар.

ЭРТЕМ ЧОКТА ХӨГЖҮЛДЕ ЧОК, ЭРТЕМ ЧОКТА ШИМЧЭЭШКИН ЧОК

Тываның гуманитарлыг бол-
гаш социал-экономиктиг шинчи-
лелдер институтунда Кызылдың
күрүнениң педагогика институ-
дун болгаш Москвага универ-
ситеттер, институттар дооскан
эртемденнер база эвээш звес.
Оон аңгыда Россияның болгаш
даштыкы күрүнелерге өөредилге
черлерин дооскан тыва дыл
болгаш чогаал шинчилеп чоруур
эртемденнер бар.

Оларның аразында фило-
логия эртемнериниң канди-
дады, Тыва Республиканың
эртемнериниң алдарлыг ажил-
дакчызы Зоя Сандан, Тываның
улустуң чогаалчызы Сергей
Пюрбюнуң чогаалчызы ажил-
инин шинчилеп чоруур эртемден
Василий Савырович Салчакты
хамаарыштырып болур. Ол ыш-
каш тыва дыл, литературага хөй
чылдарда бараан болуп келген,
ооң сайзыралына үлүг-хуузу
кирип чораан Чондан Чечек,
Арина Дугаржап, Галина Хомуш-
ку, Ульяна Бичелдей оларның
ажыл-ижи база уттундурбас.

Оон аңгыда университетти
дооскан студентилер амгы үеде
база эртем-билиг чедип алган
эртем ажилдарын камгалап
алган ол-ла өөредилге черинде
улаштыр ажилдап чоруур. На-
ционал школа хөгжүдөр тала-
зы-биле институтта ажилдап
турар башкылардан Галина
Сундуй, Алефтина Шаалы, Али-
маа Херел Виктор Көк-оолдун
чогаалчызы ажил-ижи, ооң тыва
драматургияда салдарының ду-
гайында эртем ажилын кылгаш,
кандидат атты чедип алган.

ЧОНУН, ДЫЛЫН МӨҢГЕЖИТКЕН ЧОГААЛЧЫЛАР МЕРГЕН УЛУС

Тываның чогаалчылары
делегейниң чогаалчылары-би-
ле бир дөмей, буянның ажилды
чорудуп, чер-чуртунуң чонунуң
овур-хевирин тургузуп, оларның
езу-чаңчылдарын, аажы-чаңын,
сагыш-сеткил дээжизин чогаал-
дарына илередип чоруур.
Чогаалчыларның амыр-дыш чок,

угаан-бодал ажилын чорудуп
эзелээнин, ону чедишшиниң
уламчылаарына төрзүн дылын
эки билири, ону ыяк шингээдиң
алыры, магадылаар.

Тываның бир дугаар болгаш
чаңгыс борбак дээди өөредилге
чери күрүне университетиниң
филология факультетин доос-
каш, тыва чогаалдың делгем
оруунче кирип, чогаалчы деп
бедик атты төлөптүг эдилеп
чоруурлар хөй. Тодаргайлап
чугаалаарга, тыва дыл чогаал
талазы-биле быжыг билигни
чедип алган чогаалчыларның
саны хөй.

Тыва литератураның сай-
зыралына үлүг-хуузу кириген
ат-сураглыг чогаалчылар Салим
Сүрүн-оол, Экер-оол Кечил-оол,
Кызыл-Эник Кудажы, Майнак
Саая, Салчак Молдурга, Көк-оол
Чамыяң болгаш өскөлөр-даа
хамааржыр.

Черлиг-оол Куулар, Алек-
сандр Даржай, Көжелдей Мон-
гуш, Сарыг-оол Салчак, Шаңгыр-
оол Суваң, Артык Ховалыг, Ли-
дия Иргит, Василий Хомушк,
Антон Үержаа, Лидия Ооржак,
Борис Казырыкпай дээш оон-даа
хөй чогаалчылар тыва чогаал
делегейинче шымнып киргеш,
номчукчуларын өөртүп, сагыш-
сеткилин байыдып келген. Бо
бүгү чогаалчыларның тыва дыл
болгаш чогаалдың теория тала-
зы-биле билиглерин чепсеглеп
дарганнаан улус тыва фило-
логия кафедрасының эртемден
башкылары болур.

Амгы үеде тыва филология
болгаш ниити дыл кафедра-
зында үш башкы Тываның бол-
гаш Россияның Чогаалчылар
эвилелиниң кежигүннери болбу-
шаан, башкылаашкын ажилын
уламчылап турар. Оларга Клара
Доржу, Айлаңмаа Соян болгаш
Мария Күжүгет хамааржыр.

Үе-шаг өскерлип, амыдырал
шапкынчып, Кызылда күрүнениң
педагогика институту Тываның
күрүне университети деп эде
адаттыгын. Төөгүнүң дугуйлары
тырыкыланып, амыдырал кан-
дыг-даа үе-чадада эртип турда,
тивва филология кафедрасы ажи-
лын соксатпаан. Ооң-биле кады
тивва чогаалчыларны билиглер-
биле чепсеглээр ажил база тура
дүшпээн. Университетке тыва
дыл, чогаал талазы-биле эртем-
билиг чедип алган аныяктар
амгы үеде тыва литератураның
одуруунче база демниг кирип кел-
ген. Аңгы-аңгы чылдарда чогаал
бөлгүмнеринче барып турган
студентилер амгы үеде тыва дыл
башкылары чогаалчылардан
Меңги Ооржак, Ангелина Ондар,
Шончалай Ондар, Эрик Донгак
болгаш өскөлөр-даа аттарын
адап болур.

Мерген ОНДАР.

Президентиниң Федералдыг Хуралга Айыткалы

ЭҢ ХАЛАЛЫГ ТЕМА КОММУНАЛДЫГ БО

Хүндүлүг коллегалар!

Экологияның айып чок бо-
лурунун дугайында айтырыг-
ларга улус дыка бедик негелде-
лерни тургузуп турар апарган.
Эң халалыг тема дээрге комму-
налдыг бок-күзүрүмнүн байдалы.
Эң баштай мээң-биле «Дорт
шугум» эртип турда, бо чугааны
эзелээнин сактып тур боор силер.
Бок-күзүрүм-биле холбаалыг
айтырыгларны чүс-даа чыл хи-
реде чугаалашпаан боор бис,
тодаргайлаарга, херек кырында
кажан-даа шиитпирлеп чугаа-
лашпайн турган. Дыка хөй бок
полигоннары шагда-ла долган,
он-он чылдарда оларда бокту
чыып-ла, чыып-ла турар. Поли-
гоннар кижилерниң чурттап турар
кварталдарының чоогунда эзулуг
даглар апаргылаан. Чуртталга
кварталдарын ол чыт-бустуг
чуундулар, овааланган боктар
чанынга тударын чөлшээрзэн до-
кументилерни кымның, чүге бе-
рип турганы база солун бооп ту-
рар. Ону кым ынчаар бодал каан
чоор? Таптыг бодал көөр ужурлуг
турган-дыр. Эрге-чагырганың
шупту төлээлеринге чугаалап
тур мен, хамаатыларның негел-
делерин херекке албайн, чүү-даа
болбаан чүве ышкаш, кыдыынче
салып кааш, тоомча чок олу-
руп турары — шуут болдунмас
херек-тир. Ол айтырыглар нарын
болбайн канчаар, ынчалза-даа
берге айтырыгларны албан шиит-
пирлээр херек.

Регионнар коммунал боктар-
ны арыглаар чаа системаже
бо чылын шилчип эгелзэн. Ын-
чалза-даа бок-сакты үндүр
сөөрткени дээш төлевирни өстү-
рүп турары шын звес, ол дээрге
ажыл звес, а ажилдың утказын
хажыдып (профанация кылып)
турары-дыр. Улустар чүү дээш
эвээш звес акша-көпеекти төлөп
турарын болгаш херек кырында
кандыг өскерлишкinnen
болуп турарын көөр ужурлуг.
Бо адырга черле чурумну тур-
гузуп, боттарына кандыг-даа
харыысалга чүктөвейн, каа
болдунар-дыр, бокту аңаа төп
кааш, чүгле хөй орулга кирип
ап чоруп турар бүлүртүң стру-
ктуралардан адырлыр херек.
Бок-күзүрүмнү аайлап, оларны
болбаазырадыр болгаш узут-
каар сайзыраңгай, айып чок
системаны хевирлеп тургузар
херек. Бир чыл бурунгаар чам-
дык айтырыгларга бодум киржи
ужурга таваржып турдум. Иш-
тики херектер яамызынга-даа,
Прокуратурага-даа элзэн каш
катап чугаалап турдум. Эрге-
хоойлу камгалаар органнарга
демделгедир дээн чурумга сыл-
дап алгаш, полигонче кымны-даа
кирбес, эрттирбес деп дужаал
берип кааш, чүнү-даа кылбаан
боору кара кайгамчык болду.
Чүгле ынчаар ажилдап турар.
Чүге дээрге контора деп адаар
ындыг бүлүртүң черлер ол ажил-

га байып ап турар. Аңаа шору
байып алгаш, боттарын багай
эвес хандыртынып, боттарының
бизнезин чажырып турар.

Бо чүүлдү хамаатыларның
контролюнга ап, ооң иштинде
хөй-ниитиниң экологтук инс-
пекторларына даянып алгаш,
дээштиг ажилдаарын Ниити-
российжи улусчу фронтундан
дилеп тур мен. Кандыг-даа
хажыдышкыннар дугайында
оларның дамчыткан медээлерин
эрге-чагырга органнары ал-
бан сайгарып көргөш, тодаргай
хемчеглерни хүлээп алыр ужур-
луг. Хоорай девискээрлериниң
шыйынында берге айтырыгларны
тургузуп турар 30 хире улуг-улуг
боктарны хаап каапкаш, чоокку
ийи чыл дургузунда оларны бол-
баазырадып арыглааш, черниң
ландшафтызын катап тургузар
ужурлуг, а алды чыл дургузунда
шупту арктан боктарны ынчаар
арыглаар. Сая-сая тонна чаа
боктарны чыып турбазы-биле
бо хүнде оларны 8-9 хуу болбаа-
зырадып турар апарган болза,
чоорту ону 60 хуу чедир өстүрер.

Бойдушту арыг тургузарын-
га ажык-дузалыг шиитпирлиг
ажылче чуртталга-коммунал
ажыл-агыйлары, энергетика,
транспорт бүдүрүлгелери шил-
чири чугула. Ооң иштинде газ-
биле ажилдаар шимчедикчиге
оттулар чүүл рыногун хөгжүдөр
талазы-биле төлевилелдерге
идепкейлиг киржи, заправкалар
четкизин калбартып, суук газты
сайгарарының системазын тур-
гузарынче инвестиция салыш-
кыннарын улгаттырарынче биз-
нес адырын кыйгырып тур мен.
Делегейниң кайы-даа чуртунга
деңнээрге, бистинде бойдус
газы четчир болгаш хемчээли
хөй болгай.

Херек кырында ол бөдүүн
звес болгаш саң-хөө талазы-би-
ле кончуг ишкир төлевилел-дир,
ынчалза-даа ол үре-түннелдиг
болур, бизнеске-даа, кижилерге-
даа эки түннелди эккээр.

Үлетпүрнү эң эки таарым-
чалыг технологияларже, бой-
дус камгалалының шыңгыы
стандарттарыне шилчиткенин
чурттуң улуг индустриалдыг
төптериниң чурттакчылары, 2018
чылдың Айыткалында чугаа-
лааным 12 хоорайның чурттак-
чылары мурнай эскерип билген
боор. Ол хоорайларны экология
талазы-биле хай-халапта та-
варжып турар девискээрлер
саньдан уштуп кааптар ужур-
луг. Агаарны ыш-биле хирлен-
дирер чорукту алды чыл дур-
гузунда 20 хуу ажыр кызырар.
Ындыг ажил-херекти шиит-
пирлээрден кым-бир кижиге

ойталап чайлаарын боду
бези-биле, үлетпүрнүң
өске компанияларның т
харыысалгазын, бойдус
чедирерин эвээжедир
зы-биле кылыр ажилда
тодаргай базымнарын
үндүрүп төгөр коммунал
хемчээлин өйлеп-таары
кызыгаарлаар (квотира
дугайында хоойлу төлөш
ажылдап кылыр херек. О
чүнүң дугайында чоруп ту
эки билер мен. Ындыг
лу төлевилелин бадыл
дээш чамдык улус (лобб
ыйыдышкын-биле мо
таарын кызып турар. А
олуттарны кадагалап арт
алыры, экономиканың
байдалы дээш оларның
лап турар аргументилер
билер мен. Ынчалза-да
улаштыр төнчү чокка
турбас. Ынчап болбас. Ы
шиитпирни хүлээп алыр
бөлүк улустуң сонургалд
сураглыг компанияларны
гаш аңгы кижилерниң со
галдарын звес, а Росси
чонунуң сонургалдарын
тулга кылдыр алыр ужурл

Экология адырында б
айтырыгларны шиитпир
— бистиң үлетпүрүвүс б
эртемниң ажил-херээ-ди
бүрүзү дээш харыысал
болуру-дур. Бо ажилга
тар катчып, идепкейлиг
даарынче кыйгырып тур
Россияның бойдус бүдүжү
гаш заповедниктер фонду
дагалап арттыргаш, эколог
лазы-биле чедишкенин
келир салгалдарга дамчы
бээр ужурлуг бис. Бо чы
Дагестан, Коми, Саха (Я
республикаларга, Алтай
болгаш Челябинск обла
национал парктарны а
Ынчалза-даа дыка хөй
камгалаалдыг девискээрл
кызыгаарлары, оларны
леп-башкарар чуруму ам
тодараттынмаан дээрзинч
кичээнгейни салыксап тур
Бирден бирээ чокка хына
визия эрттирерин Бойдус
экология яамызынга даг
мен. Заповедниктерниң
девискээрлерин кадастр
дунче кириген турар уж
Заповедниктерниң девиск
лерин хавырар, аңаа ар
кезер азы капитал септе
ажый-агыйларын тургус
заповедникке чүгле эколог
туризм кылып болурун
жудары чугула. Ында чурт
рар чонунуң сонургалдары
өөренип көрүп, бо айты
комплексии-биле шиитпир
херек.

тр чылында

ТЫВА ТЕАТР ЭСТАФЕТАНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР

Со чылын чарлаттын. Театр чылынга хамаа-
лтыр тыва театр кандыг
лар чорудуп база кан-
онзагай хемчеглер план-
турарының дугайын-
ф-тиң культуразының
арлыг ажилдакчызы,
ик-оол аттыг национал
мүм-шии театрының
екторунун оралакчы-
чылгычы Ондар-биле
алаштывыс.

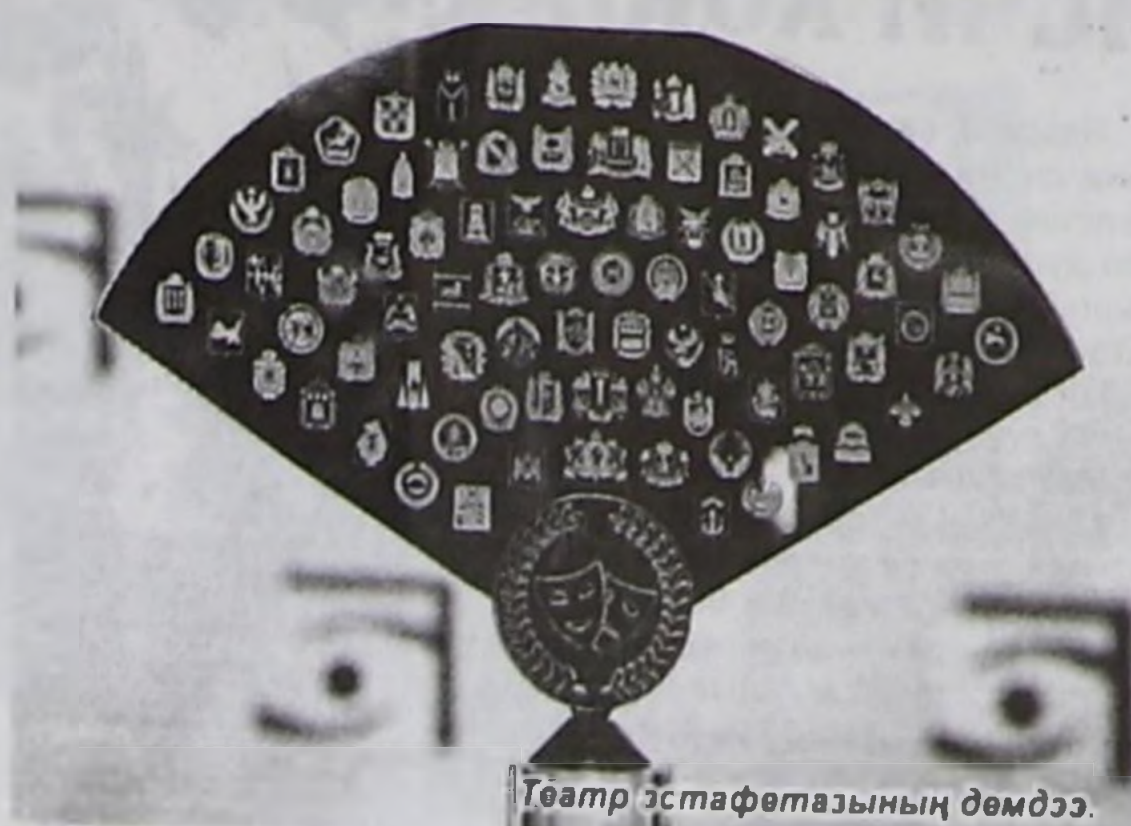
Аңаа хамаарыштыр Тыва-
аа база тускай театр-
варышкан хемчеглерни
алгаш, ону күүседиринче
н. Театр чылынга хамаа-
р чоокта чаа Владивос-

райга ону эгелээриниң
тазының ажыдышкыны
Аңаа РФ-тиң Чазааның
ының оралакчызы Ольга
д РФ-тиң культура сайыды
ир Мединский баштаан
ркиришкеш, бо эстафета-
арлыг байдалга ажыткан.
фоннун им-демдээ чыл
нге чедир Россияның 85
нга чедер.

сүннерде Новосибирск
га Сибирь Федералдыг
Театр чылының эгелеп
афетазының уланчызын
алганывыс ол.

**Улуг хемчегге Тыва-
мнар киришкен ирги,
чы Чимит-Доржуевич?**

л байырлыг хүлээп
ынга Тываның В. Кек-
тыг национал театры
ываның ойнаарактар
ың төлээлери киришкен.
агацияны ийи театрның
рлары – Тываның улус-
изи Станислав Ириль-
аян Монгуш баштаан
ал театрның чурукчузу,
яң улустун чурукчузу
Шалык база Тыва ой-
тар театрының кол ре-
у Айдыс Чадамба олар
кен. Чазак деннедиг
дышкына Ольга Голо-
а киришкен. Ол ышкеш
ның иштинде гастроль-
анизастаарының талазы-
птун удуртукчузу Елена
аа, культураның алдар-
лдакчылары Владимир
горь Верник база Нико-

Театр эстафетазының демдээ.

лай Цискаридзе олар байырлыг
хемчегниң хүндүлүг аалчылары
болган.

Театр марафонунун Си-
бирь Федералдыг округка
дамчыдылганың үезинде
уттундурбас ужуражылга-
лар, арга-дуржулга солчулга-
лары, Сибирьниң театр уран
чүүлүн сайзырадырының база
нептередириниң дугайында ду-
гуржулгалар, "төгерик столдар",
мастер-класстар болгулаан.

**– Театр чылынга оон өскө
кандыг хемчеглер бисти ма-
нап турар?**

– Март 11-де Тываның төвүнге
Алтай республиканың П.В. Кучи-
як аттыг хөгжүм-шии театры
аалдап келир. Алтайлар Тывага
эстафетаны хүлээдир. Дараа-
зында Тываның ойнаарактар
театры ол эстафетаны Иркутск
хоорайга барып дамчыдар.

Марафон хүннеринде тыва
сценага алтай театр шииле-
рин бараалгадыр. Март 12-
де Н.Гогольдун "Ревизор" деп
шиизин орус дылга көргүзөр.
Бо шиини көргүзөр мурнунда
эстафетаның байырлыг байдал-
га дамчыдылганы болур.

**– А ол дамчыдып турар
чүүл кубок азы кандыг хөвир-
лигил?**

– Ол театр эмблемазын сиил-
бип каан тускай демдек диин.

Улаштыр март 13-те П.В.
Кучияктың чогаалына үндези-
лээн алтай дылга, синхроннуг
очулгалыг "Чейнеш" деп шиизин
бараалгадыр. Март 14-те уруг-
ларга "Торгу бийир" деп шиини

көргүскөн соонда, аалчылары-
высты Абакан хоорайже үдөп
чорудар бис.

Бо шиилерни, ылаңгыя "Ре-
визорну" школачыларга көөрүн
сүмелээр-дир мен. Николай
Гогольдун "Ревизор" деп чогаа-
ды школа программасында ки-
рип турар болгай, ыңчангаш
кожууннарның, хоорайның баш-
кылары, өөреникчилери көрүп
алыр болза ажыктыг-дыр ийин.

Оон аңгыда Театр чылында
бистиң театр Башкирияның
Уфа хоорайга "Туганлык" деп
дөлегейниң түрк дылдарлыг
чоннарының Уфага болур фести-
валына киржир. Аңаа "Чадаган"
деп шиини көргүзөрлер, улаш-
тыр Татарстанның төвү Казанга
база ол-ла шиини бараалгадыр.
Бо хемчеглер май 27-ден июнь
3-ке чедир болур.

Май 19-21 хүннөринде Саха-
Якутияга Якутскиниң опера бол-
гаш балет театрының артистери
биске кээр. Олар 2 шии болгаш 1
концерт көргүзөр. Бо база солун
болуушкун-дур.

Сентябрь айда Санкт-Пете-
бургтун Г.А. Товстоногов аттыг
театрын чалаар дугайында чу-
гаалажышкыннар чоруп турар.
Товстоногов аттыг сурагыл театр
бо чылын 100 чылдап турар.

**– Бо бүгү гастрольдар
"Улуг гастрольдар" деп фе-
дералдыг төлөвилелдин иш-
тинде бө?**

– Ийе. "Улуг гастрольдар"
деп федералдыг төлөвилелдин
иштинде Якут театрының, Санкт-
Петербургтун улуг театрының

Тываже гастрольдары-дыр кирип
турар. Бурятияның театры-биле
ам бодунда дугуржулгалар чоруп
турар.

**– А республика иштинге
солун чүү болуруп, Чылгычы
Чимит-Доржуевич?**

– Бо эстафетаны барым-
даалап алгаш, республиканың
кожууннарынче үнүүшкүннер
кылып эгелээн бис. Чоокта чаа
4 кожунче театр артистери
гастрольдааш келдилер. Ол
дээрге Бай-Тайга, Барыын-Хем-
чик, Чөөн-Хемчик кожуннар
база Шагаан-Арыг хоорай-дыр.
Тус чер чагыргаларының база
культура эргелелдериниң эки
дузалажып, эрттиришкени-биле
гастрольдар эки эрткен. Каяа-
даа чон артисттерни чылыг-чым-
чак уткуп-хүлээп, шиилерни улуг
сонуургал-биле көргөннер. Тыва
театр кожуннарга "Ханума"
биле "Бременниң хөгжүмчүлери"
деп шиилерин бараалгаткан.

Март 4-те чаа-хөлчүлөр "Үш
чараш херээжен" деп шиини көөр
аргалыг боор. Ооң-биле черге-
лештир артистер көрүкчүлөр-
биле ужуражылганы база эрт-
тирерлер.

"Ханума", "Уя", "Шурави" дээн
ышкеш улуг шиилерни кожун-
нар төптеринге көргүзөрин план-
нап турар бис.

Олышкеш ыраккы кожуннар-
же база тускай үнүүшкүннер орга-
низастаар бис. Ол дээрге Эрзин,
Тес-Хем, Тожу кожуннар-дыр.

**– Ши, концерттерден
аңгыда өскө кандыг солун
хемчеглер барыл?**

– Май төнчүзүнде июнь айның
эгезинде драматургтарның се-
минарын эрттирер. Аңаа анык
драматургтардан эгелээш шупту
киржир. Ол ышкеш апрель, май
айларда Москвадан критик кел-
геш, тыва театрының 6-7 шиизин
көрүп, хынаар.

Август, сентябрьда тыва
артистеривис Моолдун Улан-Ба-
торга Халгинголдун 80 чылынга
болур хемчеглерге база киржир.

Ынчап кээрге бүдүн чыл дур-
гузунда Тыва национал театр
республикага Театр чылынга ту-
раскааткан бүгү хемчеглеринге
киржип база чыл төнчүзүнге че-
дир бүгү республиканы эргиптер
деп планныг бис.

**– Интервью бергөниңер
дээш чөттүрдим, Чылгычы
Чимит-Доржуевич.**

Алдынай АРАКЧАА.

Биче суурларның
сайзыралы

ЧААРТЫР ҮЕ КЕЛГЕН

«Шын» солунга 2018
чылдың декабрь 18-те
үнгөн «Арат чоннуң күжү-
биле» деп эге биле Чы-
раа-Бажында чурттап
чоруур хоочун бирикчи
Оолак Кара-Сал Элдиг-
Хем суурнун дугайында
бижээни дыка дээштиг,
ханы уткалыг болду. Бо
суму тайга черде туттунган
деп дыңнаан мен. Суур-
да 2017 чылдың декабрь
12-де фельдшер-акушер
пунктузунун чаа оран-са-
вазын туткаш, ажылгала
кииргени өөрүнчүг.

Ол-ла хүн Тыва Республика-
ның культура сайыды Алдар
Тамдын келгеш, удавас чаа
клубту тударын база аазаан.
База-ла солундан номчуп билип
олураарымга, республиканың
өскө кожуннары Сүт-Хөлдүн
Ак-Даш, Чеди-Хөлдүн Чал-
Кежиг, Улуг-Хемниң Ийи-Талда
база чаа школалары ажыткан.
Тываның Чазаа болгаш оон
удуртулгазы бичи суурларның
социал-экономиктиг болгаш
культурлуг сайзыралынче ки-
чээлгенин угландырып турары
кончуг эки-дир.

Бистиң Бижикиг-Хая суму-
зу база чыл келген тудум шаа-
биле хөгжүп, чаа чурттап
бажыңнары немежип, өскө
суурлардан чыда калбаан.
Ындыг-даа болза бистиң суур-
да көдээ Культура бажыңның
оран-савазы бичи болгаш
көрүкчүлөр олурар залы тар
кызы, улус сыңышпас. Мен
чаш чораан үлөримде, мин-
нип келиримге-ле, ажылдап
турар клуб чораан. Ам черле
50-60-даа чыл чедип тур боор.
Эрги клубту септеп-даа турган,
чүү-даа чүве мөңгө звес, өйү
кээрге эргижирээр. Ыяш-даа
болза ирип, тоглаар, кижиде
кырып, чөнүүр назылыг болгай.
Чеже боор ам шуут бустурунун
кырында келген культура одаа-
дыр ийин.

Бижикиг-Хая суурнун чону
база улуг, делгем болгаш чы-
лыг-чырык клубка олуруп ал-
гаш, концерт көрүп дыштанып,
суурнун ажыл-агыйының дуга-
йында хуралдап-даа олургай-
ла бис.

Ынчангаш бистиң сумуга
база чаа Культура бажыңын ту-
дар үе келген деп бодаар-дыр
мен. Бистиң бо дилээвисти хан-
дырып, чазак-чагырга черинде
албан-дужаалдыг удуртукчу
даргалар черле харылаптар
боор деп идегээш, бо чагааны
бижидим.

Чечен-оол КҮЖҮГЕТ,
Барыын-Хемчик
кожууннун Бижикиг-Хая
суурнун чурттакчызы.

Эмчиниң сүмези

КАДЫК ДИШТЕРЛИГ БОЛУҢАР

үгү дөлегейниң Ка-
камгалал организа-
ының сан-чурагайлары
аар, бөмбүрзекте улуг
лөрнүн 90 хуузу, чаш-
ың 80 хуузу диш аарыг-
ындан аарып турар.

тиң мага-бодувуста диш-
эң-не кадыг бүдүмелден-
унган. Бо үеде эң-не неп-
эй диш аары – кариес.
ы болдурбазы-биле аңаа
рхемчеглералыры чугула.
чадазында аас иштинде
ытынга өзүп көвүдээр
тар диштерни үттей чип,
өп эгелээр. Түңнелинде
робтар органиктиг кисло-
уула берип, коорту кадыг
лдерни эзилдириптер.
арыын болдурбазының
лалы аас иштиниң арыг-
шын сагырында болур.

Маңаа чем чиириниң шын
чуруму улуг уjur-дузалыг. Аъш-
чем аймаан шилип алырда,
дараазында чүүлдерни сагыр:

– ижин-хырынга дүрген эс-
тичел углеводтар (чигирзиг
чемнер, далгандан быжырган
аъш-чем аймаа, чипсы, кириеш-
килер, газтыг амданнуг суксун-
нар болгаш өске-даа) диштерни
дүрген үрээр;

– колдуунда яблоко, морковь
чижектиг дайнаар чем аймаа
ижин-хырынның ажылын эки-
жидер;

– кальций-биле байлак чем-
нерни (сүт аймаа, балык, да-
гаа чуургазы болгаш өске-даа)
хүннүң-не чири күзенчиг.

Аарыгларны эге чадазында
эмнээр белең болгаш чарыг-
далдары эвээш дээрзи билдин-
гир. Диш

чангаш кижиди бүрүзү диштериниң
байдалынче сагыш салып, да-
раазында сүмөлөрни сагып,
камгаланыры чугула.

Аас иштин хүнде эртен, кежээ
2 катап чуур. Чугбас болза, диш-
тер аразына чем артынчылары
артып каар.

Дишти албан-биле 3 минута
чуур, назы-хар аайы-биле аңгы-
аңгы болур. Үш минутадан эвээш
үеде чуурга, диш чуур щетка
четпээн черлерге микробтар
дораан-на чыгып, хоралыг диш
картын (налет) кылыннады бээр.

Чем чиген соонда-ла аас
иштин албан суг-биле чайыңар.
Дайнаныры дүргедээн тудум
диштиң хоралыг карты (налет)
улам кылыннаар.

Аас иштиниң арыг-силиинге
тускай херекселдерни ажылгала-

Диш аштаар херекселдерни
шилип алырынга диш эмчилери
сүмөлөп дузалаар.

Чылда диш эмчизинге 2 ка-
тап барып, хынадып алырын
утлаңар. Кариестин тыптып
болур эге демдээн эмчи ынчан
эскерип каар.

Амыдыралывыста диштер-
ниң ажы улуг дээрзи маргыш
чок. Шын чарт чугаа-домаавыс,
чамдык үннер, үжүктөр мурнуку
диштерниң бүдүн-бүрүнүндөн
хамааржыр. Кадык диштер чемни
эки дайнаарына, кижиниң аян-
хевиринге, чаражына херек. Ка-
дык диштер кадык амыдыралдың
үндөзини болгай.

Юнона БУЯНДЫ,
республиканың диш
эмнелгезиниң бичи
урулгар салбырының
гигиенист эмчизи.

Башкы дугайында сөс

УТТУНДУРБААН ТУРИСЧИ КОКПАМ

Ынчан Алдан-Маадыр школазының башкызы Черлиг-оол Чашкынмааевич Куулар, ам улустун чогаалчызы, хөй орден, медальдарның эдипекчизи, ам-даа бистиң аравыста ат-алдары бедик, ажилдап чурттап чоруур, ынак башкывыска чоргаарланып чоруур бис.

Мээң баштайгы турисчи кокпам изел берген башкымга тураскаадып бижиир бодап-биле эгеледим. Оон бээр 60 чыл болуп турар-дыр. Ынчан 1959 чылдың беш айның ортан үези. Улуг класстың (7-ги классчылар) сургуундарындан тургустунган 5-6 хонуктуң чадаг аян-чоруун организаастаан. Ол турисчи поход хөй чылдар эртсе-даа, ам-даа сагыжымдан уттундурбаан. Орукка чиир күш-хүнезинни чет-чири-биле интернаттан үндүрүп алган бис. Амгы үеде ышкыш белең рюкзактар бар звес: идик-хеп, шуглак-дөжек, паш-саваны шоодайларга суп алдывыс.

Эртер маршрудувус: Алдан-Маадыр – Оргу-Шөл – алды, чеди баштыг Кара-Даглар – Актың дээрде шаштыккан онзагай, чараш сүвүр даглары – Манчүрек школазы – Чечектиг – Сүмбер-Уула – ак-көк Сүт-Хөл. Школавыстың коллективи бистерни чыскаап алгаш, орукка эки серемчилеп чоруурун чагып, чылыг-чымчак сестери-биле үдзэн.

Сураглыг Кошкар-Баштыг арт. Оргу-Шөл бо-ла болгай. Оон шоолуг-ла ырак звес черде алды, чеди баштыг Кара-Даглар бисти бодунче чалап, харап алган тургулаан ышкыш. Алдан-Маадырларның тура халыышкынының үезинде камгаланып, олбук-шивээ кылып турган төөгүлүг черлер. Шынап-ла, өзүлүг ажык дээр адаанда музей-дир ийин.

Арттың кырынга саңывыс салып, мөгөйип, ап чораан чемивистиң дээжизин чажып, ханы бодап-даже дүлнү берген кезек ыт чок турдувус. Бистер, Алдан-Маадырларның салгалдары, бо чер чурттуг болгаш, ындыг чоок болган журу-даа ында. Олар бистиң төрөлдери, кырган-ачаларывыстың өгбелери, тыва, моол дарлакчыларның коргун-чуг, күштүг хоойлузунун мурнунга сөгүрүп, дадай дивээннөр. Кошкар-Баштыг арт – чоннуң ыңай-бээр аргыжарда таварып ажар бедик чери. Ынчангаш маадырларның бажының бирэзин чонну коргудуп, кезедир сорулгалыг бо артка адагашка азып каан турганын башкывыс биске төөгүп чугаалап берген.

АЛДЫ БАШТЫГ
КАРА-ДАГГА

Эртенінде шоодайларда чиңге багларны ап каапкаш, калбак хомут баа даарап алды-выс. Ам эгиннерни өйбес, эптиг апарган. Ам чүү боор, септенип-селиттинип алганда, алды баштыг Кара-Дагже басыптывыс.

Базымывыс херин-херин, омак-хөглүүвүс-даа кончуг. Дагның кырынче үнүптөргө, аажок кадыр, куйларга, онгу ышкыш черлерге бо-ла таваржып чордувус. Алдан-Маадырларның камгаланып, аткылажып турган черлери турган боор. Арга чарындан шуут үндүнмес, чүрөк сиилээр, кедергей кадыр. Дагның

кырынче үнө бээрге, дески, адыш оюунда дег, ырак черлер Ак-Довурак, Шекпээр, Чадаана дээш оон-даа ырак черлер көстүп турар.

Кара-Дагның кырынга элээн үр болган боор бис. Чоруурунга белеткени бээривиске, аяс турган дагның кырынга бичии кара булут келген соонда, күштүг звес чылыг чаа сдымырады берди. Өскө черде чагбайн турар, хөктүүн, шынап-ла, бүзүрөнчиг звес. Дагның эдээнче бадып кээривиске, чаашкын соксап, хүнней берди.

Кежээликтей кызыл-хүнней бергенде, Ак-Хемге кылаштажып келдивис. Өршээ дадай! Ак-Хем эрин ажыр дажаан, кызыл божа-ла. Хайнып-мөөрөп, эринде улуг хая-даштарны козурадыр чууй шапкан даажы оранчокта дыңналып турар.

– Ам канчаар бис – деп башкывысче көрдүвүс.

– Бо хире келген улус дедир чанар звес, хемниң тыртыла бээрин манаар бис – деп бо.

Хемниң эринге демдектей өргөннер каккаш, майгыннары-высты элээн ырак, кургаг черге тип алгаш, одагланып хонду-вус. Ийи хонук манаан, суг-даа тыртылбас, харын немөжил турар. Тайга баштары – Көшпес, Муңгаш, Ак, Баян-Кол – ынаар ам-даа чаап турар, бо суг сынга-гавас деп түңнелге келдивис. Бичии сүмөлөшкөш, бо чоокта аалдарның айттарындан ачылап мунупкаш, оларның дузасы-биле эжиндирип кежер деп шиитпир-ледивис.

Башкывыс баргаш, аалдарны кезип тургаш, айттары бөлгөш, бир айтты мунган, өскөлөрүн четкен айттыг ашактар-биле бо шошкудуп келди. Айттарың ээлери биске чагыг-сүмөзүн берип, элээн сургаан:

– Айт сугга эшти бээрге, айттары талазындан дүжөр, ажыргы талазынче дүшпөс хоржок, күштүг дажыг хем хоора шаап аппаар, айттың челинден быжыгланып туттунуп алгаш, салдап, эштип үнө бээр силер. Коргун, дөвидеп черле болбас звеспе, дажыг сугже көрбөс, бажыңар дескине бээр, ырадыр хем эринче көөр силер – деп, катап-катап чагааш, баштайгы айттыг эживисти сугже чөдип кириди-ле звеспе. Бистер ооң соондан сугну сүстүрүп чоруй адывыс эшти бээрге, ашактарның айтып бергени-биле айттары талазындан дүшкөш, челинден быжыгланып туттунуп алгаш, сугже оожум кулбурап баткаш салдап, эжиндирип кириккен бис. Ынчангаш дажыг хемни кежи алгаш, айттары-высты бичии дышкаргаш, дедир хемче кири салыптарывыска, эштип кежилай бергеннер.

Бир бергени эртивис дижип, Манчүрек школазы кайы сөн дээш, каткы-хөглүг басыптывыс. Аян чоруувус үезинде болган солун таварылгаларны киризе, артык звес боор.

Манчүрек хемниң кыды-биле өскеп бар чыда, ол черниң каас-чараш бойдузун магадап чорааш, сугда озаңарны баккылааш, чакпазын чайган кадыргыларны эскерип кагдывыс.

Башкывыс:

– Чеже тушенкалаар бис, балыктааш, ухадан хайындырып ижер-дир – деп бо.

Ядараан, сырткыыш алган кижичок. Че, ам канчаарыл? Сүмөлөжилп туруп-туруп, холдаар деп дугуруштувус. Оолдар кадыргыларны холдааш, уштуп октап-ла турлар. Уругларывыс одаан белеткеп, паш-савазын уштуп, суун тиге бердилер.

Мен озаңның өске талазында эл адаандан холдап балыктап тур мен. Бир-ле холдап чыдарымга, холумга чиңгежес балык туттунуп келген, уштуп чыдырымда, дыйлаңайны берзе-ле, чылан болган. Дөвидзэн уум-биле шывадаарымга, паштанып турган уругларның чанынга бөт дзэн. Чыландан корткан уругларның алгы-кышкызы ме-дээжок. Ыракта бижиттинип олурган башкывыстың кортканы аажок маңнап келгөш.

– Чүү болду? – деп айтырарга, угаанын ышкындыр корткан уруглар: “Чылан, чылан!” – дишкен. Башкывыс элдепсинип: “Канчап мында келгени ол мооң?” – деп, уруглардан айтырган, олар:

– Шура элден балык-биле кады үндүр октапты.

Башкывыс: – Шура кайыл ынчаш? – деп айтырды.

– Суг кыдында элде ам-даа чыдыр – дээрге, башкывыс мээң чанымга дирт-дарт маңнап келгөш: “Шапты бе?” – деп айтырды.

– Чок, башкы, шап четтикпейн барды – деп харыяладым.

Хөй докпак-байлаңнар сырып чип алгаш, сөрбөздөп калган чыланны оолдар узун ыяштар тудуп алгаш, сөлөп чорааш, аргаже кири үдөп кааннар.

– Уха белең! – деп, уруглары-выс чөмнениринче чалай берди.

– Чер-чуртувустун балынының чаагайын, амданыйн! – деп, Черлиг-оол Чашкынмааевич башкывыс сеткили ханып, көңүс чаа болган хөктүг таварылганы сакты каап, хүлүмзүрүп, балынының мүнүн аартып олурганын ам-даа утпаан мен.

Шынап-ла, дыка чаагай, чоокта ындыг балык быдаазы ишкен звес, хырын быжы-биле чөмөндивис. Орукка чиир дээш, арткан кадыргыларны көскө хөөп алган бис.

Манчүрек школазынга хүн ашпаанда чедип, дыштанып хондувус. Эртенинде чоок-кавы малчын аалдарга чедип, чайлаг школазының төөгүзүн сонуургап, кыдыраажывыска бижип ап чордувус.

Бир малчынның сактып чугаалап турары-биле чайлаг школазының баштайгы директору Сүүр-оол Хүргүлекович деп кижичок, бухгалтери Дөгө. Өөреникчилериниң саны хөй, кожуун төвүндөн талыгыр тайга-таскыл, арга-эзим ишти, орук-чири чок чөргө ажилдаары – өзүлүг маадырлыг чорук. Амгы-үениң аныяк-өскени сакты, утпайн чоргаарланып чорзун дээш, тураскаал самбыраны тургузары күзөңгич.

Манчүрек школазын дооскан өөреникчилериниң аразындан эртем ажилдакчылары, удурткучулар хөй-биле үнгүлзэннер. Эмчилер, башкылар, көдээ ажил-агыйның кадрлары база эңдерик.

База бир малчын аалга кире дүштүвүс. Өгнүң херээжен ээзи кулаш чарты хире сөөскөн даңазынга дүңзө таакпызын тип, менче чиге кайгап олуруп олуруп, оттуу-биле таакпызын кыпсып алгаш, шыыладыр соруп:

– Арай танывайн олур мен ийин, кымның оглу боор сен, оглум? – деп айтырды.

– Мээң ачамны Бойду дээр, кырган-авай – деп харыяладым.

– Кай – депкеш, аксын ажы-дарга, пақтап алган даңзазы ширтек кырынга төк кээп дүштү. Кадай даңзазын дүргени кончуг ала тыртып алгаш.

– Ол дээрге Манчүрек, Хөлчүктүгнүң улуг хамы чораан Байлакайның (ий, дадай, адын адаптым аа дээш, тейлеп кагды) оглу-дур ол – диди.

Чон ооң адын адавас, ойзу-кыйзы Думчук-Хам дээр чүве. Ол хамны ырак черлерден кайын-даа хооп келир, аажок күштүг хам чораан. Бойду акый кончуг аныяанда улаануттааш чок болду. Чөвээ Хайыргы-Каытта ында чүве деп меңээ чугаалап берди.

Хайлыг, ол улуг кырган-авайның чугаазын бижээн аажок солун сактыышкыннарлыг кыдыраажым ис чок читкен. Дыка хомуудаан мен.

Чоруур деп баарывыска, өскөн-төрзэн Манчүрээвистиң чону дөмбүңнерге хойтпак-та-раан, сүдүн кудуп, ааржы-куру-дун кармактадып, орукче чылы-биле үдөп, айткарганнар.

Арткан турисчи коопалары-выстың оруу шаптараазыннар чок, чайгаар аайлашкак болган. Кылажывыстың ылгыны аажок, оорга-моюн, буттары-выс-даа шылаvas, тыныжывыс дең-дески апарган. Кежээликтей Чечектигнүң эдээнге чөмненип, одаг чанынга ырлажып, тывы-зыктажып, кажан башкывыс хомуштап ойнай бээрге, өткүдү кончуг чараш кылдыр кайыын бээр чаңгыланы берген. Ырак звес черде эликтер огургулап, таалап дыңнап тургулаан ышкыш. Чараштарың Кылаштажып чорааш, аң-меңниң хөйүн кайгап чордувус. Кижиден-даа хойбас, таваар оыттап турарлар.

Ол үеде садыгларга ок-боону хостуг садып турган. Ындыг-даа болза аңнап чораан кижилерге душпаан бис. Черлик аң-мең дээрге Тыва черивисти наастап чоруур дириг амытаннар – бистиң байлаавыс. Оларны эмин эрттир төтчөглевес, камгалаар болза эки.

Эртенінде майгынывыс эжин аядыпкыш:

– Ах, чаражын! – деп алгыр-жыпкан бис.

Майгынымдан үнө халааш, ынак чечектерим аразынче кире халааш, оларның чылыг “хуспаанга” таалап, кызыл-сарыг баштарын чыттап, элээн үр олурдум-даа. Чон кайын чазар, бо хөй чечек-чимистиг черни Чечектиг деп анаа звес адаанын чугаалажып чордувус.

Чараш оран Чечектиг-биле

байырлашкыш, Сарыгла-рын таварааш, Сүмбер-Уула даанче үнүптүвүс.

Көөрге белеңышкыш, тажып үнүптөргө, амыр берге болду. Тоолда Сүмбер-Уула тей турар чүвең кайда боор. Ол бедии 2300 метр. Кыр көөрге, оранчок черлер турар. Чайгаар бүткен чурумалы Сүмбер-Уула гандыр хүрээлеп алган, чаражын магадап турдувус кезек дыштанып, дөмбүн арткан хойтпаавысты о-легейже чажып, чигир-б-ларны даштар кырынга с-сүр-күштүг Сүмбер-Уула байырлашкыш, оруувусу-лап улуг артты ажып, бадыптывыс. Ам мурн-шоолуг ырак звес черде Сүт-Хөл, Биче-Хөлчүк ч-лып чалай берди.

Сүт-Хөлдүн кыдыныга шулап кээривиске, кү чалгылары эриктерге х-тырымга, бисти, бичии-гуулдарны, чаптап, өөр-маңнайлыг уткуп ап тур-даа. Хөлдүн суу ындыг-соок звес, өйүнде. Бис-дыка ыравайн, эштип, ша-чамдык оолдар элээн ш-караан ажыдып, куду к-ынаар-ла дүмбей караң-түр, коргунчуун дижи-п турар. Башкывыс эштин-сокса-хөлдүн дугайында кыска т-быр кылды.

Ном-дептерде бижип тур-биле алырга, Сүт-Хөлдүн 35 дөрбелчин километр, х-билдинмес, водолазтыг ул-метр киргеш, соксап каан. О-улузунуң чугаазы-биле а-хөлге дүшкен айттыг к-хөлдөн оранчок ыракта т-Биче-Хөлчүк деп черден ү-чалгыпкан чыткан дээр... О-бодарга ханызы кедергей, адаа-биле үндүр агып ч-черлиг турган боор.

Ынчап турувушта, имирт-берген, сөөлгү хонар чер-Биче-Хөлчүк. Аңаа барг-одаглары, аштанып-чөм-кылаштажып эрткен оруу-түңнөп, чугаалажып, ма-дыр ойнап-хөглөдивис-даа.

Эртенінде Кызыл-Тайга-кырынга саңывыс салып, а-мивисти тайга-таңды э-өргүп, өөрүп четтиргени-сөглөп, чалбарып тейлээш. Ал-дан-Маадыр школавыс м-берген боор дээш далажы-ныптывыс.

Александр ООРЖАН

РФ-тин Улус

өөредилгезиниң хүндүт

ажылдакчызы, Ку

культураның болг

спорттун тергини, ТР-

чадаг туризминиң хоочу

Уран чүүлдүң кижилери

АТКААР БАСПАҢАР,
ЧҮГЛЕ БУРУНГААР!

«Чаа сылдыс-2019» бүгү Россияның ыраажылар мөөрейинин тилекчилери болган ыраажы, хөгжүмчү Айдыңмаа, Ажымаа, Адыган, Аңгырак угбашкылар Тыва Республиканың алдарлыгажылдакчызы, ыраажы, хөгжүмчү Михаил Иргитович биле хоочун башкы Светлана Монгуш-овна Айыжыларның уруглары. Алдар-аттыг ада-иези ажи-төлү дээш өөрүп, чоргаарланып, сагыш човап уругларын деткип чоруурлар.

Угун төөгүзүндөн алырга, Светлана Монгушовнаның авазы Вера Амашкиновна Борбак Тываның алдар-аттыг херэзженнеринин бирээзи. Ол бүгү назынында Чыраа-Бажы суурга бир дугаар уруглар садын ажыдып, аңаа ажилдап, удуртуп эгелзэн, ооң бир дугаар эргелекчизи болур.

Хөй-ниити ажил-ижинин идекпейлиг киржикчизи, хөй шаңнал-макталдарның эдилекчизи, Вера Амашкиновнаның ачазы Амашкин Монгуш тоолчу, чечен-мөргөн, улус-биле безин шүлүк аяны-биле чугаалажыр кижичораан. Хөөредип чугаалаар чүве болза, «өл болгаш өрттөнмөс» аастыг ирейчүве.

Улуг огул Кечил-оол Амашкинович Тываның төөгүзүндө бир дугаар чопачыларның бирээзи. Улуг огулунуң уруу Светлананың өөнүң ээзи америк омактыг хөгжүмчү Шон Куирк болган. Вера Амашкиновнаның хеймер дунмазы Россия Федерациязының школаларының алдарлыг башкызы Осур-оол Амашкинович Монгуштуң билиг бээр-даа камгачык. Чоннуң ажи-төлүн тыва дылга, төрзэн чогаалга ынак кылдыр өөредип чораан башкыла болгай.

Шүлүк чогаадып, ону концерттерге өөнүң ишти Раиса Шоватайовна-биле кады шээжи-биле чугаалап, «Чашпы-Хем» деп ырыны бадыйптарга, залда олурган көрүкчүнүң сагыш-сеткили көдүрүлүп келир болгаш бо өг-бүлениң чараш хоог үннерин кижичерле магадап ханмас. Оларның уруглары база төлөптүг кижилер болган. Уруу Елизавета Осур-ооловна башкы, Маргарита Осур-ооловна садыг шугумунга ажилдап чорааннар.

Вера Амашкиновнаның өөнүң ээзи Саин Дойчунович Монгуш колхоз, совхозтарга улуг бухгалтерлер бүгү назынында ажилдап чораан. Улуг уруу Билдин-Көк Монгушова Россия Федерациязының школаларының алдарлыг башкызы. Ооң уругларының аразында улус-чоннуң ажи-төлүн өөредир башкы кижинин мергежилин шилзэн башкылар база ол ышкаш үндүрүг инспекторлары база бар. Ийи дугаар уруу Александра Монгушова 5 ажи-төлдүң ынак авазы чораан.

Александра Монгушовнаның улуг уруу Екатерина Серен-ооловна акушер-гинеколог эмчи, Бурят Республиканың алдарлыг эмчизи. Урана Серен-ооловна Чадаананың 1 дугаар школының хоочун алдар-аттыг башкызы. Оон бичии

кыстары Джамилия саң-хөө ажилдакчызы, республиканың хыналда ревизия эргелелинге ажилдап турган. База бир уруу Кара-кыс Ээрбекте малчыннап чоруур. Оглу Федор Серен-оолович харылзааның хоочуну, Тывада билдингир хоочун мөгелеринин бирээзи, «Россияның алдарыг донору» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Роза Монгушова Сайын та чөже чаштарның хинин кескен авазы болган кижичораан. Бажы суурда хоочуннар шимчээшкининин идекпейлиг киржикчизи, эртем-билиглиг 2 кыстың ынак авазы. Сайын, Володя, Боря, Слава деп оолдарлыг. Борис Монгуш-ович Сайын композитор ыраажы, оглу Доюр «Саян» ансамблинин солизи, оглу Орлан база ырлаар болгаш ырылар чогаадырынга салымныг болган. Хеймер оглу Слава Сайын база ырлаар.

Кыстарының хеймери Светлана Монгушова Айыжы «Тываның чаа сылдыстары» болган 4 ажи-төлдүң авазы. Хоочун башкы Тываның бирги Президентизи Шериг-оол Ооржактың Хүндүлөл бижинин эдилекчизи. Ол ышкыш эки кызымак ажилы база ажи-төлүн кижизидер ажилга кириген үлүг-хуузу дээш Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун өөрүп четтиргенин илереткен бижинге база төлөптүг болган. 3 кызы база бир оглу ада-иенинин чоргааралы, өөрүшкүзү болуп чурттап чоруурлар.

Улуг кызы Айдыңмаа өөредилгеге кайгамчык салымчанын. Ол 2 харлыг тургашла үжүктөрүн шуптузун танып билип алган. 3 харлында Кызыл кожуунуң Шамбалыг суурнуң уруглар-садынче кады барып турар эш-өөрүңге тоолдарны номчуп берип турган. А 5 харлында санап, бижип, номчуп билер боорга дораан-на 2-ги классче шилчидип, өөредип каан.

Ооң түңнелинде школы мөңгүн медаль-биле 15 харлында дооскаш, Тываның күрүне университетинин төөгү факультетин кызыл диплом-биле дооскан. Улаштыр өөредилгезин уламчылап, Иркутскиниң юридиктиг университетин база доозуп алган. Уран чүүл-биле салым-чолун холбаар сорулга-биле Кызылдың уран чүүл училищезинин фортепиано клазын дооскан хөгжүмчү. Амгы үеде Кызыл хоорайның социал айтырыглар талазы-биле департаментинде ажилдап турар.

Ийиги кызы Ажымаа Кызылдың уран чүүл училищезинин баян клазын база Чөөн Сибириниң культура академиязын дооскан.

Оглу Адыган уран чүүл училищезинин баян клазын доозуп алган. Бичизинде баян артында чүгле бажы көстүп оор оолак тургаш-ла хоочун баянист башкы Виктор Кууларның өөреникчизи турган чүве. Улаштыр Красноярск хоорайның уран чүүл колледжизинин баян салбырын дооскан. Баянга ойнаар талазы-биле Бүгү-делегей чергелиг мөөрейлеринин 4 дакпыр лауреады, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-

оолдун шаңналының эдилекчизи. Бо хүннерде «Хөөмей-Бит» деп аас чогаал төвүнде ажилдап чоруур.

Хеймер кызы Аңгырак база Кызылда уран чүүл училищезинин фортепиано клазын дооскаш, Тываның күрүне университетинче өөренип киргеш, эге класстар башкызы мергежилди чедип алган. Угбазы Ажымаа-биле хууда сайгарлыкчы ажил-агыйны ажыдып алган ажилдап турар.

Бо кады төрзэн угбашкыларның ыры-хөгжүмге ынак болганы ачазы, тыва культураның хоочун ажилдакчызы, ыраажы Михаил Иргитович Айыжыдан келгени кымга-даа билдингир. Ажи-төлүнүң кол деткичизи, чөлениги болгаш улуг башкызы база ол.

Михаил Айыжының авазы Серенмаа Дапаевна кончугла чараш ырлаар угбай чораан. Хар-назыны улгадып келгеш-даа, концерттерге үргүлчү-ле киржир турган. Ол Чөөн-Хемчик кожуунуң Шеми суурнуң «9 кадайлар» деп угбашкыларның 5 дугаар дунмазын уруу. Ол «9 кадайларның» аразында Доят деп чаңгыс эр кижичораан. Ооң ажи-төлү Чыраа-Бажында чурттап чоруур. Серенмаа Дапаевнаның кады төрзэн дунмазы Александр Дапаевич Шаалы болур. Ооң өөнүң ишти хоочун башкы Валентина Бадырговна база оларның сурагы ажи-төлүнүң дугайында Тывада билбес кижичораан.

Михаил Иргитовичинин ачазының долу ат фамилиязы Айыжы Дывыянович Иргит дээр. Ол Красноярскиниң бухгалтерлер техникум дооскаш, Тываның колхоз, совхозтарына бухгалтерлер, ревизия комиссиязын даргалап чорааш, пенсияже үнгөн. Кады төрээни Дажы-Норбу Монгуш садыг шугумунга ажилдап чораан. Уруглары Роза Монгушова көдээ ажил-агыйга, Чарита культура яамызынга экономист албан-дужаалга ажилдап турган, а Маргарита Монгушова Кызылда малчыннар эмнелгезинде терапевт эмчи болуп хөй чылдар дургузунда ажилдап чоруур.

Михаил Айыжының кады төрзэн угбазы Зоя Иргитовна Айыжы Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, 1998 чылда «Культура адырынга чедиш-киннери дээш» деп Россия Федерациязының медалы-биле база шаңнаткан.

Михаил Иргитович-биле Чыраа-Бажының культура бажының кады ажилдап турдувус. Мен клубтуң директору, Михаил Айыжы уран чүүл удуртукчузу албан-дужаалга ажилдап турган. Концерт оюноглаа көргүзүлгелеринин сценарийин мен бижип, белеткеп бээримге, хөгжүм аялга талазы-биле каасталгасын Михаил Иргитович кылгаш, жожау болгаш республика чергелиг мөөрейлерге 1-ги шаңналдыг черлерин чаалап ап турганы-выс утундурбас. Кончугла чогаадыкчы, уран талантылыг кижичораан. Ооң хөй чылдар дургузунда бодап чоруур мен.

Ындыг кижинин ажи-төлү чүгле Тывага звес, а Россияның чонунга таланты-зын кайгадап турбайн канчаар. Моон-даа соңгаар уран чүүлдүң «сылдыстары» болур Айыжыларга улуг-улуг чедишкиннерни күзеп, «Аткаар баспа, чүгле бурунгаар!» деп кыйгырыгы салдым.

Виктория ПЮРЮНА.

ИХЯ дыңнадып тур

ОПТУГ-КАЖАР АРГА-БИЛ

Бүзүрээчел хамаатыларны телефон дамчыштыр мөгөлээш, оларның акша-хөрөңгизин бузуруп оорлап алгаш баар таварылгалар республикада көвүдөп турар. Бир болза, акша-хөрөңгини кандыг-бир аңгы дугаарже шилчидерин айтып бижээн смс-чагаа телефонга чедип кээр азы бузурукчулар боттары силерге долгап кээр.

Ындыг кем-херек үүлгедикчилери боттарын янзы-бүрү социал албан черлеринин, банк организацияларының, соталыг харылзаа компанияларының база эрге-хоойлу органнарының ажилдакчылары бис деп таныштырып турар. Улустун бүзүрээчелин ажыглап, будалдыра каапкаш, оларның акшаларын оорлап аппаар.

Февраль 20-де Россияның ИХЯ-зының Кызыл хоорайда Эргелелинге 46 харлыг херээжен кижичедип келгеш, эрткен чылдың декабрь айда ооң телефонунче бир танывазы кижичедип келгеш, «истекчи мен» деп таныштырганын дыңаткан. Ол херээжен кижинин дугайында амы-хууда медээлеринин шуптузун, чоокта чаа интернет-садыгдан барааннар садып алганын «истекчи» билер болган. Интернет-садыгга барааннар саарып-садып турган улуска хамаарыштыр истелге чоруп турар, ынчангаш шынар чок барааннар садып алганы дээш, ол компенсацияны ап болур. Мөөң акша-биле барааннар садып алган кижичоопенсация алыр дизе, чарыгдан акшазының 20 хуузуңа дең күрүне каайлызын төлээр ужурулг деп ол «бузурукчу-истекчи» чугаалаан. Херээжен кижини ынчаар төөредип тургаш, ооң акшазын алыр кажар арганы тыпкаш, ийи ай дургузунда бир сая беш чүс муң рубль хире акша-хөрөңгини бодунга шигээдип алган. Когараан кижиге бир агар-сан айтып бээр, акшаларны кезектеп шилчидип берип турганы илерзэн.

Февраль 19-та (Целинное) Кур-Чер суурнуң 35 харлыг чурттакчызы Россияның ИХЯ-зының Кызыл кожуунда муниципалитеттер аразында килдизинин дежурный кезээнге келгеш, танывазы кижичооң банкыда агар-санын 13 муң рубльди мөгелеп оорлап аппаарган дугайында билдиришкенин кириген.

Когараан кижинин телефонунче эр кижичедип, соталыг харылзаа компаниязының менендери мен дээш, соталыг харылзааны ажыглааны дээш абонементинин төлээр акшазын шын звес казып апарган. Ол акшаны соталыг харылзаа компаниязы эгидип бээр ужурулг. Ынчангаш банк карточказының дугаарын

болгаш ооң артында бижиранның кодту айтып бээр лзэн. Ол бузурукчу кижинин зыңга бүзүрээш, ооң аай картанының дугаарын айтыгөн.

РФ-тин Көземче хоойл 159-ку чүүлүнүн 1-ги көзүн дүңгөн «Бузурукчу чорук» д херектин үүлгеттинген барызы-биле көземче херзэн от

Туран хоорайның полици тузунун дежурлуг кеззэн черниң 55 харлыг чуртта ооң-биле дөмей билдирин кириген.

Танывазы эр кижичедип банк организациязының чок албанының ажилдакчы деп таныштыргаш, компю камгалалын үрээр хакер банк клиентилеринин ш турар агар-санынче халдап дугайында тодаргай тайылды бергеш, агар-санын баш гаар камгаладырын сүмөлз кылырда, ооң телефонунун ринче смс-код чедип келир адап бээрин дилзэн. Когараа смс-кодту адап бээр, ооң санын 50750 түңчүг ру аппаарган.

Хүндүлүг хамаатылар рукуч улуска алыспайн кө Көңүс танывазыңар кижичини төрелиңер, эрге-хоойлу нарының шагдаазы, соталы рылзаа операторларының б банк албан черлеринин төлз кым-бир кижичедип бод ныштырып-даа турар болз биле телефон дамчыштыр лажып, интернетке чагаал соонда, ындыг кижинин дың медээлеринин шын-мегезин, турунар, Төрелдеринерге, т улузуңарже азы албан ч ринче катап долгааш, ыла айтырыңар.

Бичии-ле каразынчыг ч билип кааш, эрге-хоойлу лаар органнарже дыңнадың

Банкының ажилдакчы телефон дамчыштыр паролы болгаш смс-кодтарны бадыйн кажан-даа негевес дэ сагындырып каалыңар! Бан адындан силерин картан блокировкалаар дугайында болгаш электронуг почта (а таварыштыр келген чагаалар жээн дугаарларже кажан-даа долгаваңар. Немелде медээ чүгле картада айтып каан төл дугаарынче долгааш, банк албан эзуу-биле харылап төлээлеринден билип ап бол

Силерге болгаш чоок ул нарга хамаарыштыр эрге-хоо дүүшпес чоруктар кылган тава гада полицияның 102 телефо че азы девискээр органнар дежурлуг кеззэнче долг дыңнадыңар.

Номчукчу сүмелеп тур

КАРГЫНЫҢ ХӨМҮРҮ

1963 чыл үези боор ийин. Мөңгүн-Тайганың «Малчын» кол ка бир эртен хуралга геолог эш туруп келгеш, мында силер кожуунда хөмүр-даш курпавыры бар чер-дир. Дуу Кызылдан даанадан ону сөөртүп турбайн, казып-тывар аргазын көрүңү кандыгыл деп санал кирирге, баштаар черниң көжигүннөрн чүүлдүгүнүп деткээ.

Хөмүрнүң кайда чыдарын геолог эш айтып берейн дээр, кол даргазы Шыдыраа Саяа, мал эмчизи Өктөк-оол, зоотехник Шол олар айттангаш чорупканнар.

Мен «Мөген-Бүрен» колхозтуң кызыгаар чагыларын тургузар ама дузалажыры-биле чоруптум. Бир ай хире болганда ук айтырыгны кам шийтирилзэн ирги деп сонургап айтырымга, колхоз даргазы Шыды Саяа акым: «Эки болду, өдээвисте хөмүр чыдырда, ону кайы ыры дажыглап, сөөртүрү дыка карылгалыг-ла болгай. Хөмүр-даш уурга казар дугайында телевилелди Чазак ажилдап кылыр ужурулг чүве амдыызында «чажыт» айтырыг болур» – деп тайылбырлады.

Оон бээр ам 56 чыл шуужуп эрте берди. Ол эш-өөрүм «кызыл-дуст чоруй бардылар. А ол хөмүр-даш тывыжын чорудуп эгелзэн дугайы мынчага чедир чүнү-даа дыңнавадым. Мөңгүн-Тайга чону ам-даа хөмү Чадаанадан сөөртүп турар хөвээр. Каргыда чыдар хөмүр-даш байл амгы ажи-чарлыг үеде база катап эки шинчилээш, казып эгелээр ам дарны чорудуп, уургайдан ажыдып көрзе кандыгыл деп саналдым»

Б.ООРЖАК, күш-ажылдың хоочу

Кызыл хоойл

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

ки кижилер дугайында

АДА-ИЕЗИНИҢ САЛГАЛЫ

Өг-бүлө – күрүнениң иезини. Өг-бүлөгө ажы-пуду канчаар өөредип, кижизиткенден, чурттуң кер-үеде хамаатыларының ылым-чолу оон хамааржыр. Кижизиттинген уруг-да-и, ада-иезиниң өөрүшкүзү, аргааралы болур, багай кижизиттинген уруглар, оол-арада-иезиниң муңгаралы, аяк чажы болур деп чоннуң назы чөптүг деп бодаар.

Сандый-оол Хертекович, Болат Чамыяновна Комбулар Бай-кожуунуң Найырал суурга ап, ажилдап чораан. Болат өг-бүлө дугайында ном-арга таныштырып көрейин. Бүлениң эр ээзи Сандый-Хертекович Комбу күш-ажылга каны хүрең-кызыл арын-ындан-на илдең. Сөс-чечен-мерген, тыва дылын ылап чоруур. Улугну, улуг, бичии деп чугаалажып эскерген мен.

Кызылдың садыг-коопе-училищезинге садыгжы мергежилдин чедип алгаш, арга-сүмениң хереглекчи-тилелинге, автолавка (ав-тин) эргелекчилеп, баштай-ажылчы базымнарының руунче кирген. Сандый-оол күш-ажыл-ижи чымыштыг, алчын коданнарга чайның кыштың соогунда чедип, арны аш-чем идик-хеп-индырар хүлээлгезин ак

сеткилдиг кылып чораан, эрес-ке-жээ ажилчын тура-сорукуг кижизиткенден, чурттуң кер-үеде хамаатыларының ылым-чолу оон хамааржыр. Кижизиттинген уруг-да-и, ада-иезиниң өөрүшкүзү, аргааралы болур, багай кижизиттинген уруглар, оол-арада-иезиниң муңгаралы, аяк чажы болур деп чоннуң назы чөптүг деп бодаар.

Хостуг үезинде ажы-төлүнүң өөредилге-кижизитилгези дээш сагыш човангыр ада. Өөренип турар уругларының класс башкы-ларындан арга-сүмени айтырар. Найырал ортумах школазының төрөлдер комитетинин кежигүнү. Экономиктиг буураашкын соонда, чижилгелиг рынокче шилчилге үезинде чүк сөөртүр автомашина башкарып ажилдап турган.

Өг-бүлениң херээжен ээзи Бо-лат Чамыяновна Комбу Кызылдың эмчи училищезиниң фельдшер-акушер салбырын дооскан. Бо-дунуң күш-ажылчы базымын Бай-Тайга кожунуң Найырал сумузуңуң эмнелге пунктузуңуң эргелекчизинден эгелээн. Эмчи кижиниң ажылы чоннуң кадыкшы-лын экижидип, ону камгалаары болгай. Улус-чоннуң хүндүткелин чаалап алган боорга, ооң адын адавас «Лида эмчи» деп адаар турган.

Эмчи бердинген ажылын-га хөлчөк кызымак, сумузуңуң чагырга даргаларын эдерип Эдер-Куй, Шат хойжу бригадала-рынга, аныктарның «Ээр-Хавак» сүт-бараан фермазынга бо-ла чеде бээр. Аңаа баргаш, ажил-чыннарың болгаш оларның ажы-төлүнүң кадыкшылын шинчип көргөш, арга-сүмени берип турар. Лида эмчини чону мактаар, буян-ныг эмчивис дээр. 30 ажыг чылдар дургузунда кадык-камгалап шугу-мунга ак сеткилдиг ажилдаан.

Сандый-оол Хертекович, Болат Чамыяновна Комбулар төлөптүг оолдар, кыстарны өөредип-кижизидип, эртем-би-лигге чедирип каан. Улуг уруу Надежда Сандый-ооловна Тыва Республиканың Кадык камга-лал яамызында эмнелгелерниң ажил-агыйының шынарын хынаар килдистиң эргелекчизи, дээди категорияның эмчизи, оон бичии уруу Оксана Сандый-ооловна Кызылдың төп эмнелгезинде сал-быр эргелекчизи, терапевт эмчи, Улуг огул Орлан Сандый-оолович Мөңгүн-Тайга кожунуң Мөгөн-Бүрөн школазының директору, физика-математика башкызы, ортун огул Омак Кызылда тудугжу, хеймер огул Олег Сандый-ооло-вич Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының Таңды ко-жуунда муниципалдар аразында ИХК-ниң начальнигиниң оралак-чызы, полицияның подполковниги.

Бо чырык өртемчеге кижизиткенден, чурттуң кер-үеде хамаатыларының ылым-чолу оон хамааржыр. Кижизиттинген уруг-да-и, ада-иезиниң өөрүшкүзү, аргааралы болур, багай кижизиттинген уруглар, оол-арада-иезиниң муңгаралы, аяк чажы болур деп чоннуң назы чөптүг деп бодаар.

Көк-оол САЛЧАК, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү.

Сеткилден сөң

ЭМЧИЛЕРНИҢ АЧЫЗЫНДА

Эмчилер – буянның мергежилдин кижилери. Олар эмнедип келген кижизиткенден, чурттуң кер-үеде хамаатыларының ылым-чолу оон хамааржыр. Кижизиттинген уруг-да-и, ада-иезиниң өөрүшкүзү, аргааралы болур, багай кижизиттинген уруглар, оол-арада-иезиниң муңгаралы, аяк чажы болур деп чоннуң назы чөптүг деп бодаар.

Мен база чоокта чаа кадыкшылым быжыктырары-биле Кы-зылда дугаары 1 эмнелгениң отоларинголог салбырынга чыт-тым. Бо эмнелге салбыры 2010 чылда тургустунганындан бээр 80 чыл оюн демдегеп эрттирген болду. Ооң баштайгы кол эмчизи Вячеслав Яковлевич Шашков ажилдап турган. Амгы үеде кол эмчи Александр Георгиевич Смирнов эмчилерниң найыралдыг коллективин билдиптиг удуртуп турар.

Эмнедип турган үемде эмчи сестралары: Байлак Хаван-дай, Надежда Саая, Яра Чабынчак, Сайзана Оюн, Айлаңмаа Монгуш база оларның удуртукчузу улуг эмчи сестралары Марина Уванзай эмнедип чыдар кижилерниң кадыкшылын экижидер дээш, кызымак ажил-ижи эскердим. Санитаркалар: Чойгана Ондар, Саида Догбалдай, Шораана Куулар, Марина Айыжы олар эмнелгениң арыг-шеверин ак сеткилдиг тудуп, ажилдап турарын база мактавас аргажок.

Эмчилерниң сагыш човангыр хамаарылгазының ачызын-да кадым экижидип алдым. Эмчилерге өөрүп четтиргеним илереттим. Эмнелгениң коллективинге, ооң кол эмчизи Александр Смирновка оларның ажил-ижи бүдүнгүр, чоруу чогуңгур база оруу ак болурун күзедим.

Көк-оол САЛЧАК, Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү.

База катап ыш дугайында

ИДЕГЕЛ БАР

Республиканың найысылалы Кызылда одаар хөмүр-даштың кара ыжындан хосталып алыр арга бар бе? Бо айтырыгга хамаарыштыр бодумнуң бодаалда-рым-биле үлежикседим.

Кызыл биле Красноярск хоорайны канчап деңнээр боор. Красноярскиде улуг фабрика, заводтар хөй болгаш ооң кы-ры-биле самолеттук ужур эртерге, аяс хүн безин ыш, туманга алзыпкан турар. Кызылда байдал оон сыр өске-даа болза, кышкы одалга сезону эгелээрге, кара хөмүрнүң ыжына алзып, ону өкпе-хөрекче кири тынып алыр болгай бис.

«Кыжын – тергең, чайын шанааң септе» деп үлөгөр-домакты удуртупта болдургаш, чайгы септеге үезинде, хоорайда чаңгыс улуг кол одалга төвү ЧЭТ-тиң тускай эртемниг специалисти болгаш одакчы операторлары-биле бодаалым-га кирген санал-оналым кирип, мындыг чүүлү сүмелээрин шийттирлеп алдым.

Котел-биле хоолойның аразына белдир туткаш, иш-тинге ээр-дагыр (лабиринт хевирлиг) ыш дозар пластин-каларны тургузуптар. Ооң түңнелинде хөй хоралыг ыштың артчынылары аңаа чыдып каар чадавас. Бо дээрге (мотор) шимчедикчилерниң агаар арыглаар «карбюраторнуң» ажил-даар арга-шинээнге үндезилеттинген бодаал-дыр ийин.

Инженер дээди эртем-билиглиг талантылыг аныяк спе-циалистер мээң бо бодаалымны эртем-билигге үндезилээш, сайзырадып эккээр чадавас дээш бодумнуң сагыш-сетки-лим өйгөн бодаалдарым-биле үлежип, санал-оналым бижи-п кагдым.

Эртем-билиглиг, бурунгаар көрүштүг аныяк кижилер чеди катап хемчээр тургаш, черле бир шийтпирни үндүрүп, чоорту Кызылдың кара ыжы, хөөзүндөн бисти адырып, өөртүр боор дээрзинге идегээр-дир бис.

Бады ООРЖАК, Кызыл хоорай.

Довурактыг төрөөн суурум кудумчузу

Чуу-даа чүве ук төөгүлүг, суурлар база и-ла тургустунуп келбээн, ону бурунгу лер тудуп кылган. Ол кижилерниң аразын-амгы үеде 80-90 харлыг каш кижизиткен тур ийин.

Акы. Чыраа-Бажы, Хорум-Даг, Шеми, Элдиг-рларның кажан тургустунганын, чүү деп ер, колхозтар, совхозтар ажилдап турганын ар мен. Тывага коллективизация колдуунда дан эгелээш, 1953 чылда доозулган турган

аңгаш амгы үеде үстүнде ады кирген суур-устунгандан бээр 2019 чылда 71 чыл болуп ар. Мен бо айтырыгга хамаарыштыр көдээ иң чагырга даргаларына эрткен 2018 чылда-дырып, чугаалап турдум, кулааның дашты-ге бергени ол боор.

илиг хөккөйге хамаарыштыр

УТТУНДУРУП БАРГАН СПОРТ

Эрткен вектиң 70-80 чылда-да бистиң Тыва-Бажыска мячи-хөккөй чон ортузунга база массалыг спорттук бирээр-урук. Чоокта чаа Ада-чурт алакчызының хүнүн таварыш-ТР-ниң Чазаның шаңналы республика чергелиг мячилик өй маргылдаазының ужу кын сонугарга көрдүм. Чамдык уннарда ол ам-даа спорттук алыг хевир бооп хөвээр арт-ин эскердим.

Маргылдаага республиканың 10 дан болгаш тус-тус кожуннардан эки командалар киришкен. Ол 10 ның ужу Бай-Тайга кожунуң 3 н ойнап келгени солун болган. Бай-Тайганың Шуй, Кызыл-Даг Бай-Тал сумуларның чыынды-лары-дыр. Ынчап кээрде Бай-оожуунда спорттук бо хевир ир ортузунда массалыг болуп илдең.

Иштинде үргүлчүлээн маргыл-гүннелинде Бай-Тайга кожунуң узундан келген команда кымга-рбайн бүзүрелдиг ойнааш, бири-лган. Команданың кежигүнүнде

шупту 17-20 хар үезинде аныяк оолдар. Тиилекчи болган Шуй коман-дазынга шилчиур Кубокту, медальды. Хүндүлөп бижики тывыскан. Ийиги, үшкү черлерде Аксы-Барлыктың, Чаа-Хөлдүң шилиндек командалары болган.

Ынчаарга бо кыска материалымга мен Шуй коман-дазының тренери, ойнакчы оолдарның шуптузуңуң «башкы» деп хүндүлөп адаары чеден хар чедип турар Виктор Донгакович Алдайның дугайында бижижикседим. В.Д. Алдайның мячилик хөккөй-биле харылзаазы бежен чыл бу-рунгаар эгелээн. Ол үлөпкө дургузунда ол та чеже катап суму, кожун, республи-ка чергелиг маргылдааларга кирип кел-ген кижизиткенден, чурттуң кер-үеде хамаатыларының ылым-чолу оон хамааржыр. Кижизиттинген уруг-да-и, ада-иезиниң өөрүшкүзү, аргааралы болур, багай кижизиттинген уруглар, оол-арада-иезиниң муңгаралы, аяк чажы болур деп чоннуң назы чөптүг деп бодаар.

Мен спорттук хоочуну В.Д. Алдайны эрткен вектиң 60 чылдарының ортан үезинден эгелеп-ле хөккөйге ойнап эгелээнин кончуг эки сактыр мен. Ол мээң-биле ужуражып келгеш, депже-ле: «Силерниң. Мөңгүн-Тайганың коман-дазы

киришпестеп калды, мен эрткен вектиң 70 чылдарының эгезинде ол району-га ийи чыл чурттааш, кожунуңуң коман-дазынга ойнап турдум. Ол хамаанчок рес-публика маргылдааларына шаңналдыг черлерни ап турдувус» – диди. Ынчан В.Х. Сүге-Маадыр дарга комсомол райкомунуң секретары тургаш бистиң-биле кады ойнап турган чүве дээш, ол үелерде хөккөйге кады ойнап чораан акыларымның чамдыктарының шол-а-тарын-даа адады: «Үш-Тонн», «Алимаа», «Солагай». Ийе, мен оларны таныыр мен. «Три-Тонн» дээрге Х.С. Конгар-дыр, а К.Д. Чындын-оолду «Солагай» дижи чүве. Олар амгы үеде хүндүлүг дыштанылга-да, удуртукчу ажилдарга ажилдап чораан хоочуннар-дыр. «Алимаа» дээрге Сам-быр-оол акый-дыр, ону ынчаар шолалаар турган, кожуунга хөккөйниң хоочуну, ам бистиң аравыста чок.

Шынап-ла, эрткен вектиң 70-80 чылда-рында кышкы үеде Мугур-Аксының суур чоогунда Каргы болгаш Мугур хемнерниң доштарынагы дыштаныр хүннерде, ба-йырларда кижизиткенден, чурттуң кер-үеде хамаатыларының ылым-чолу оон хамааржыр. Кижизиттинген уруг-да-и, ада-иезиниң өөрүшкүзү, аргааралы болур, багай кижизиттинген уруглар, оол-арада-иезиниң муңгаралы, аяк чажы болур деп чоннуң назы чөптүг деп бодаар.

Мугур-Аксы суур.

гылдааларны эрттирип турганын сактыр-дыр мен. Ам ол хемнерниң доштарында конькилеп, хөккөй ойнап турар аныяктар-даа көзүлбестээн, эвээш санныг бичии оолдар халчып турар.

Ам бистиң кожунда мячилик хөккөй барык уттундуруп бар чыдарын, аңаа республика маргылдаазына киржир хамаанчок кожун, суму чергелиг мар-гылдаалар безин эртпейн турарын ол хоочун хөккөйжиге тайылбырладым. Африкада чурттарның хөккөй коман-далары делегейниң хөккөй маргылдаала-рында кирип эгелээнде, бистер, Ыраккы Соңгу чүкке деңнээн республиканың чону хөккөйге сагыш салбас болзувус-са, ыянчыг апаар. Олче сумуларның, кожуннарның удуртукчулары кичээнге-ни углаары күзөнчиг.

Бот-идепкейлиг, хөккөйге бердинген, аныяктарның дагыныкчызы болуп олар-ны кадык амыдыралче суртаалдап чо-руур хоочун Виктор Донгаковичиң «Тыва Республиканың күш-культуразының болгаш спорттук алдарлыг ажилдакчы-зы» атче саналдап кириерин Бай-Тайга кожунуң удуртукчуларына сүмеледим. Шак мындыг эскет чок бөдүүн кижилер шаңнал-макталдан астыгып чыдып каап турары чажыт эвес болгай.

Оюн-оол АМЫРТАК, күш-ажылдың хоочуну. Мугур-Аксы суур.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Бистиң эргим, ынак ачавыс, хөй санныг уйнуктарының кырган-ачазы, кады чурттаан эжиниң быжыг чөленгиижи, хөй-хөй шаңнал-макталдарның эдилекчизи **Эрес-оол Чалгын-оолович ООРЖАК** март 3-те мугур 70 харлаан. Ачавыска юбилейин таварыштыр аас-кежикти, быжыг кадыкшылды, бистиң аравыска ам-даа хөй чыл чурттаарын күзевишаан, дараазында одуругларны бараалгадып тур бис.

Улус-чоннуң ажил-ишчи маадыры деп Улуг шаңнал, макталдарны ап-даа келгөш, Аажы-чаңың, алдынарың оожум, топтуг, Аажок чазык, бөдүүн боттуг эргим ачай.

Он бөш харлыг чалыы чорааш руль долгап, Оон бээр-лө чычаан мунар салым-чолдуг,

Чораан чөргө мөңди солчур өргүн чоннуг Чолаачы деп хүндүлөдип чор сен, ачай.

Колхоз, совхоз үезинде үлүүң кирип, Кончуг төргүң ишчилергө адың кирип, Орден-медаль, макталдарны удаа-дараа Орлан-эрес чорууң-биле чаалап чордун.

Эргим, ынак авам-биле кады чурттааш, Эң-не чараш, үлөгөрлүг бүлө дээштин Күрүнөңиң дээди ыдык макталын ап, Күзөлдөрү боттандырар маадыр болдун.

Амдыы өйдө амы-хууда малың малдап, Амыдырал-чуртталганың төргүңи бооп, Ажы-төлүң, уйнуктарың чыргалы дээш Ажыл-ишчи хөөнүң салбайн чурттап чор сен.

Кара чааскаан көзиглериң эргий көрүп, Карак кызыл сизгениңни бөлөткөп ап, Изиг чайын, соок кыжын өдээң ээлеп, Ижиң салбайн, амыдырап чор сен, ачай.

Ажы-төлгө, акы-дуңма, төрөл чонга Ажыл-ишчи алдар-адың үлөгөр-дир. Ажай-буурул мөргөннөрдөн артык мөргөн Ачай сөңзү курлак чөдир мөгөөр бис!

Өөнүң ишти, уруглары база уйнуктарыңдан.

В администрацию Чаа-Хольского района

пило заявление от гр. Российской Федерации **Бавуу Алдын-оола Михайловича** о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет для сельскохозяйственного назначения выращивания зерновых и иных сельскохозяйственных культур, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Шанчы, возле местечка «Доор», общей площадью 2000000 кв. м. с кадастровым №17:14.0501005.7 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 04.12.2017г. №17/14.0501005.7-П).

Бавуу Аяса Михайловича о предоставлении земельного участка в аренду на 49 лет из земель сельскохозяйственного назначения — для размещения объектов размещения по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, м. «Шанчы», общей площадью 50220 кв. м. с кадастровым №17:14.0502003.69 (Постановление об утверждении схемы расположения земельного участка на кадастровом плане территории от 23.12.2017г. №337).

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней с момента опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление, также для ознакомления с схемой расположения земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Дата окончания приема заявлений: 04.04.2019г.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Барыын-Хемчик кожууннуң Аянгаты оолаш мак школазын 2013 чылда дооскан **Айа Сергеевна ООРЖАКТЫҢ** адынга тывы аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону чок деп санаар.

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» № 102 от 27 февраля 2019 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков.

Аукцион состоится 10 апреля 2019 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю. Предмет аукциона — заключение договора аренды.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. 60 лет Октября, дом 32, с общей площадью 1327 кв.м., кадастровый номер 17:14.0101028.617, разрешенное использование — малозэтажная многоквартирная жилая застройка.

Начальная цена — 4000, Размер задатка — 800, шаг

аукциона — 120.

Лот № 2: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин» поле №1, с общей площадью 49162 кв.м., кадастровый номер 17:14.0502003.105, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование.

Начальная цена — 6600, Размер задатка — 1320, шаг аукциона — 198.

Лот № 3: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин» поле № 1, с общей площадью 6818 кв.м., кадастровый номер 17:14.0502003.226, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование.

Начальная цена — 2200, Размер задатка — 440, шаг аукциона — 66.

По лотам ограничений и обременений в использовании земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 05 марта 2019 г. по 04 апреля 2019 г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д.8. с 9:00 ч до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный

счет организатора торгов до 18:00 ч 04 апреля 2019 года. (КБК 00000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского КОЖУУНА), ОТДЕЛ - НБ Республики Тыва, ИНН 1715001332, ОК 93656440101, БИК 049304001, КПП 171501001)

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

- 1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;
- 2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);
- 3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;
- 4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;
- 5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна chaa-hol.tyva.ru/ и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru/

РЕКЛАМА в газете «ШЫН».

8(39422)2-18-10, 89235522070,

☎ 9293589721

солунуң сайтызы: shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 13900 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 460

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб. 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң орадакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-89; тел/факс (394-22) 2-30-89.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нинитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАУ РТ «Редакция
газеты «Шын» л/сч 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республики Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаварал телези-биле
Федералдыг албанчың Тыва Республика
галазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээ.
Хөрөңгөлдүндүгү — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге парлаг.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның
торларының бодолдары редакцияның туруктуу
дүүшөйүн барып болур. Айыттыг санчы бол-
госке-даа фактылары, дыңдагылары дээш
боттары харылаар.

Чалгылга индустри: хуу юристерге — 11530.
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катеп үнөр.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлагаш дужагыны:
график өзүгээр — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун салбайн баргача, 2-18-10 телефон дугаары.